

„Igyekeztem fehéren, tisztán hordani az anyanyelv köntösét”

BESZÉLGETÉS SÜTŐ ANDRÁSSAL

Sütő András nébány éve egy nyilatkozatában elmondta, hogy gyermekkorában egy ágyban aludt az öccsével, és mindketten csillagokról álmodtak. Az anyai jótanácsot megfogadva hogyan osztoztak meg a csillagon?

Várjunk csak! Ez a csillaghistória valamilyen nyilvános beszélgetésben is szóba kerülhetett, most azonban hadd térjek vissza eredeti formájához. „Engedjétek hozzám jönni a szavakat” című könyvemben meséltem róla ilyenformán, gyermekkorom emlékeiből merítve: „A téli hidegek négyünket – talán jómagamat s három fiútestvéremet – szorítottak a közös ágy deszkái közé, a szalmazsák hepehupáira. Egymás arcába, nyakába, hátába fújtuk a meleget és a kását, úgy aludtunk egymás ellen és egyik a másikra utaltan, hogy nemcsak kezünk-lábunk: az álmunk is összegubancolózott, reggelenként osztozkodni kellett, hogy melyikünk látta az ablakon beszálló csillagot. Nem te láttad, mert én láttam, hazudsz, álomtolvaj, engem rúgtatok vakszemen, a csillagot csakis én láthattam! Anyám szegény – arany kéveköötőnk az oldódás ősi hajlamában – a azt sem tudta, melyiknek miként tegyen igazságot, akármilyen soványat is. Osszátok már el azt a vacsoracsillagot, vagy mit láttatok, ügyesen, testvériesen, és ne bakalódjatok! Lyukas a talpatok? Vizes a kapcátok és csillagokon akadtok fenn... Áldjátok a sorsotokat, hogy amit álmodtok, a tietek marad... majd eljön az idő, s reggelenként az álomhivatalban fogtok jelentkezni, hogy akár a tiltott fegyvert, adjátok le, amit hunyt szemmel látni mertetek. Akkor visszasírhajátok a mai osztozkodást.”

Ez hát az emlék. Képzletünk s álmaink gazdagsága a Móricz Zsigmond-i hétkrajcáros szegénységben. Saját szövegemet nem akarom értelmezni, magyarázni, annyit azonban – ha már szó esik róla – hadd tegyek hozzá, hogy anyám nem képzelgés folytán jósolt *álomhivatalt*, szigorú hatalmi számontartást, tiltott fegyvert és egyebet. A bécsi döntés következtében, mi, dél-erdélyi magyarok, a román hatalom szemében gyanúsabbak lettünk, mint valaha voltunk. Magyar vadászoktól elkobozták a fegyvert, betiltották számos iskolánkat, őrmesterek csaptak le ránk, ha magyarul énekelni mertünk. Volt, akit így faggattak az őrsön: „No mondja csak, mit énekelt?” A delikvens épp azt énekelte, hogy: csillagos ég, merre van a magyar hazám, merre sirat engem az édesanyám! Éppen ezt jósolta hát anyám: felelősségre vonnak majd azért, amit hunyt pilláink alatt látni merészeltünk. De vajon mi okból juthatott eszembe ez a gyermekkori emlék az említett könyv megírásának idején, 1974 táján? Mert akkor másodjára is ordas idők zúdultak ránk. Újfajta hatalom működtette az álomhivatalokat, azaz: cenzúrát, állambiztonsági hivatalt, káderosztályokat, besúgóok hadát s mi mindent! Szerénytelenség nélkül mondhatom: egyedül csekélységemre háromszor három, összesen kilenc lehallgatókészüléket pazaroltak – marosvásárhelyi lakásunkon, a szerkesztőségben, és sikaszói hétvégi házunkban.

Erről más alkalommal bővebben szóltam, írtam is egyet-mást. Nem kell hát folytatnom annak történetét, hogy miként osztozkodtunk a csillagokon.

Pusztakamaráson, az író szülőfalujában temették el egykor Kemény Zsigmondot. Ez a külső körülmény, adat, jelentett-e valami indítást későbbi pályáján, vagy mindinkább Tamási Aron, Móricz Zsigmond fogta a kezdő író kezét?

Szóval annak a pusztakamarási jobbágyivadéknak a kezét – a báró fogta-e? Nem fogta. Több okból sem. Iskolai könyvtárunk százkötetes volt. Kemény Zsigmondtól benne semmi sem. De nem tanították őt nekünk a nagyenyedi tanítóképző alsó tagozatán sem. Négy évig voltam a diákja a Bethlen Kollégiumnak. Ezután átiratkoztam a kolozsvári Református Kollégiumba. Ott – 1945-49 között – a nyugatosok s az ún. népiek rántottak magukhoz. Zsigó báró munkáival sok évvel későbbem kezdtem komolyabban foglalkozni. Itt most – megértést kérve – elkanyarodom a beszéddel. Nem látom sok értelmét annak, hogy klasszikusok, mesterek rám gyakorolt hatásáról szólnak. Kit érdekel az? Ha ezt a mi beszélgetésünket valaha is elolvassa valaki, tán hasznára lesz, ha arról mondok el egyet-mást, miként próbáltam megtörni a több évtizedes hallgatást, jejes közönyt, mely Kemény Zsigmond körül kialakult volna Erdélyben.

Hosszadalmas történet ez. Ott kezdem el, hogy 1949 márciusában szülőfalumból is elhurcolták a földbirtokosokat. Köztük báró Kemény Bélát és feleségét, báró Kemény Gézátt és családját. Ez utóbbi kertjében nyugszik a regényíró, az 1875 decemberében elhunyt szellemóriás: Kemény Zsigmond. Míg otthonuk volt: emlékéét gonddal ápolták a leszármazottak, de miután Kolozsvár pincéi és alagsorai elnyelték őket és kastély, kúria, park és szántó gyümölcsös közprédává lett, kiderült, hogy „forradalmi cselekvés” ürügyén sírgyalázókat is futni hagy a törvény. Kemény Zsigmond sírkövét ledöntötték, márványoszlopát valaki ellopta, végleg eltüntette. Ekkor, mint bárki más, én is szabadon bolyonghattam a feldúlt sírkertekben, a tarvágás folytán megsemmisült arborétum, fenyves, gesztenyés tönkmaradványai között. A rontás hosszadalmas volt, a romlás mai napig tart. Döbbenetes emlékem: a máglya, amely Kemény Zsigmond munkáinak első kiadásait, halála után Budapestről hazamentett kéziratait, leveleit, a 48-as szabadságharc becses dokumentumait elemésztette. Román katonatisztek rakatták azt a máglyát, hogy Kemény Béla több ezer kötetes könyvtárának írmagja se maradjon.

– Menjünk, fiam, állítsuk talpra Kemény Zsigmond sírkőtalapzatát – szolt apám az ötvenes évek elején.

Mentünk, mások is mellénk szegődtek, presbiterek, megrendült magyarok, helyére állítottuk a ledöntött követ, aztán minden lehetséges módon közhírré tettem a jogos „népharagnak” hazudott gyalázatot. Feldúlt sírjáról szólva próbáltam visszaperelni szellemi örökségének becsületét is – olyan körökben persze, ahol azt kétségbevonták. Az irodalompolitika hatalmi fészkeiben, ahol megvető legyintés, gunyoros mosoly fogadta berzenkedéseimet. „Igazságot az arisztokratának? A megalkuvónak?” Cenzorok hallottak valamit arról harangozni, hogy Kemény Zsigmond Kossuthal szembe került a békepártiságban, a forradalom megítélésében. „Lobogónk Petőfi elvtárs! Le az arisztokráciával!”

Tapasztalhattam tehát hogy Kemény Zsigmond örökségét nem a közöny tartja jégveremben, hanem inkább a butaság, az osztálygyűlölet, az ún. pártos irodalompolitika. Azt is tudomásul kell vennem, hogy egymagam sokra nem megyek a rehabilitációban. Erős, hatalmas segítőre van szükségem. Tán sejtik, kire gondoltam akkor: ő maga volt, a halhatatlanságba költözött regényíró, vagyis az életmű, amelyre fényt, közfigyelmet kellett vetni és vettetni. Úgy gondoltam, hogy sok évtizedes szünet után valamelyik regényét kellene kiadni Erdélyben, amelynek virrasztó szelleme, rémlátásokban meggyötört látnoka volt. Németh László sugallatára az *Özvegy és leánya* mellett döntöttem

s ajánlottam kiadásra a Kriterionnak. Indokoltam nyilván írásban is. Bővebb előszó kellene, és egyetlen hivatkozás bár, hogy a marxista irodalomtörténet (sic!) is elismeri az értékeit. „Ilyen is lesz!” – fogadkoztam több reménnyel mint tájékozottsággal. 1964-ben megírtam *Élet és ábránd* című esszém. Már címével is jeleztem küszködéseim aggasztó mozzanatait. A szellemi élet balpartjának baloldalán heves ellenzői támadtak „nyüszítéseimnek”, a „méltóságos úr” feltámasztásának. Ehhez még budapesti író is akadt, írván ott az egyik napilapban: „Kemény Zsigmond? Olvashatatlan, élvezhetetlen ódonosság.” Szellemileg gyengén táplált kultúrpolitikai körökben még olyan aggodalom is elhangzott, hogy Kemény Zsigmond „ügyének” súlyos ártalmára lehet egy másik Kemény báró: a pusztakamarási Béla, akit 49-ben már elhurcoltak volt Kolozsvárra kényszerlakhelyre, ahonnan el is költözött már örök lakhelyére. Mi volt a vád? Hogy 1944 őszén – a környék magyar földesuraival együtt – maga is „részes volt” a sármási zsidó közösség – 126 személy – legyilkolásának. Mindhiába hajtogattam, hogy Kemény Béla ki sem mozdult otthonából akkoriban; hiába fogadkoztam: szülőfalum összes lakói tanúsíthatják ezt. Válaszként a romániai zsidó üldözések nemzetközi hírű krónikását idézték: Matias Carpnak 1945-ben kiadott broszúráját, a sármási tömeggyilkosság tanúvallomásainak és más dokumentumainak kis gyűjteményét. Carp, sajnos nem ellenőriz(het)te a kolozsvári népbírósághoz begyűjtött iratok hitelességét. Az viszont föltűnhetett volna vizsgálódásai közben, hogy a főbűnös csendőrtiszt mellé vajon miért sorolják oda cinkos bandaként a környék összes magyar arisztokratáit, földbirtokosait. Annyit tudnia kellett volna sajátos erdélyi viszonyainkról, hogy a zsidóirtás vizsgálóbírói, nyomozói, tanúi nem csupán a gyilkosokat akarják fölfedni, hanem jónéhány magyar földbirtokot is igyekeznek megkaparintani. A kollektív bűnösség, a fasiszta nemzet vérvádja akkor már elnyomta volt a tárgyilagos ítékezés követelményét. Hosszadalmas történet ez. Ami beszélgetésünkhöz tartozik: a sorunkba költözött abszurditás. „Mindenki bűnös, aki él – legyen az akár halott is immár közel száz esztendeje!”

Vissza hát az elejére! Nyolc évvel azután, hogy előszót írtam egy álomhoz – álmom megvalósult. Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című regényét – hála a Kriterionnak és Domokos Géának – sikerült *itthon* is megjelentetni (1972-ben).

A félelem és közöny hallgatása megtört. Akkoriban, hogy némely ifjú íróval elhitették, hogy minden ami volt: máglyára vetendő, mert velünk kezdődik az Új Világ története: erős meggyőződésemmé vált a mellőzött és üldözött nagyjaink védelmének feladata. Némelyek szerint így lettem konzervatív módon *öregpárti*. Kik voltak ők? Például a nacionalistának bélyegzett Illyés Gyula, a klerikális-misztikus-ellenforradalmár Tamási Áron, a tévelygő Veres Péter, a fasisztává bélyegzett Sinka István stb. Ellenük akkoriban éppúgy kirontottak az ismeretlenségből a szellemi élet akasztológusai, akár manapság, csak hogy most nem balról, hanem jobbról ítélik elevenek és holtak fölött.

Kemény Zsigmond védelmében, szellemi örökségének méltatásában a legtöbbet és leghasznosabbat Veress Dániel és Benkő Samu cselekedte. Erről azonban más alkalommal szólok bővebben, ha élek...

Az én pázmám maradt persze: Pusztakamarás. A regényíró földi porainak örök nyugvóhelyét zarándokhelyként próbáltam ismertté tenni. Ez főleg úgy sikerült, hogy *Anyám könnyű álmot ígér* című könyvemben, amely Erdélyben és Magyarországon közel félmillió példányban jelent meg, Zsigó báróról is elmondtam egyet-mást. Aztán csodák csodája! Két évtizeden át ezrével keresték föl a sírját s a kis kúriát, amelyben

életének utolsó három esztendejét töltötte. Megsokallták ezt a valamikori Keménybirtok bitorlóit. A kúriát, mely emlékház lehetett volna: földig rombolták. Jogállamban újra lehetne építtetni velük oly módon, ahogyan Varsó öreg házait építették föl eredeti formájuk szerint. De ez már ködevés, fellegjárás, hiú ábrándozás. Hallgatok inkább.

Milyen motívumokból építkezik az írói-költői nyelv, amely Sütő András életművének egyik páratlan és nehezen utánozható remeklése?

Páratlan! Remeklés! Micsoda túlzás ez! Ezek a jelzők, csak úgy kapásból szólva: egy Tamási Aront, Németh Lászlót, Szabó Dezsőt illetnek meg. En magamról csak azt mondhatom, hogy az erdélyi Mezőség, a szórványállapot nyelvileg bizony gyengén öltöztetett föl engem. Nagyenyeden a tanítóképzőben úgy kellett hát igyekeznem, hogy kikászálódjam a szülőfalu nyelvi szegénységéből. Ez minden. Más kérdés, hogy mikor olvasmányaimat szülőfalum nyelvkárosultjainak mondataival vettem össze: rémületbe estem. Majdnem olyanba, mint az a kamarási ember, aki tetszhalott állapotából magához térve riadtan motyogta volt: jajistenem, meghaltam, de hálistennek feltámadtam. S attól kezdve élete végéig fehér ruhát hordott. Valahogy ilyenformán igyekeztem én fehéren, tisztán hordani az anyanyelv köntösét.

Persze, hogy konzervatívnak mondják ezért az embert. Nincs mit tenni, én is mondom a magamét. Például, hogy a trágárságban megrühesedett, irodalminak szánt szövegek szerzői az olvasóban szánalmat keltenek inkább, mint élményt, örömet.

Őn mondta, hogy ha a mű kinyitja egyszer a száját, az író elhallgat. Konfliktust jelent ez az alkotó és műve között, vagy éppen a harmónia jelenlétét bizonyítja?

Nem éppen így írtam, de lényegében ezt mondtam és – nota bene színdarabról szólva, amely ugyebár a színész nyelvén, hangján szó szerint is megszólal, aztán röpké három óra alatt vagy felszáll, vagy elhasal, s úgy marad elnyúlva a világot jelentő deszkákön. Tudom persze: magyarázat ehhez nem szükséges, mégis elmondok valamit. Az a meggyőződés, hogy ha egyszer elkészült: a színdarabnak a saját lábán kell megállnia, miként a novella, regény is önmagáért beszél, ajánlás, protekció nem segíthet rajta. Ez különben nem is meggyőződés dolga, hanem törvény. Kivéve a még nem értett remekműveket ugyebár, mikor a szükség törvényt bont. Megvallom, saját követelményemet, hogy szerző, ha lehet, fogja be a száját: némelykor megszegtem. Nem sátor előtti kikiáltóként persze – nézzetek odabent az óriáskígyót! –, hanem rendezői, színházi kérésre szólván például munkám forrástájékaról, a témaválasztás sugallatairól stb. Ilyen szövegeket írtam, de munkáim értékéről soha nem mertem vélekedni, mert az Arany János-i kétely mindig is bennem volt.

Némelykor az a látszat támadt, hogy önmagamnak ellentmondva a bizonyítványomat magyarázom, holott valójában támadások ellen kellett védekezniem. Ezekre gondolva ma is elképesztőnek, abszurdnak tartom, amit az ún. *csipkerózsika-vitában* meg pl. a *fűszálvádaskodásban* a fejemhez vágta, és nem csak szellemileg alultáplált munkásmozgalmi fanatikusok, hanem jeles férfiak, okos emberek is. Csak röviden említsem föl: a hetvenes évek végén, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy asszimilációs mohóságában a román hatalom minden nemzeti, tehát sajátos értékünkötől megfoszt, megpróbáltam a veszélyt szóvá tenni. A modern etnológiában használatos kifejezést vettem át Gáll Ernőnek egy tanulmányából, mely szólt ekképpen: *a sajátosság méltósága*. Mert épp ettől akartak és akarnak minket megfosztani. Többek közt anyanyelvünk használatának jogától – végső fokon tehát: nemzeti nyelvünkötől.

Támadt aztán ebből akkora felzúdulás, hogy ép elmével csak ámulni lehetett rajta, miként a kétfejű borjún. Sajátosság és méltóság? Mit keres egymás mellett ez a két szó? Mily sötét, provinciális provokáció ez a művészet korszerűsége ellen! Stb. Egy időben úgy tűnt már, hogy a szellemi tisztesség feltétele: odasercinteni egyet a sajátosság méltóságára. Magyarázhattam én, hogy ha nincs éber cenzúra, másként fogalmaztam volna mondandómat fájdalmas hiányainkról. Magyarázhatta Gáll Ernő is mondván: „A nyelv paradigmájában a sajátosság méltósága ragadható meg.” A mi tiltott, űzött, megcsúfolt anyanyelvünk! Füttyültek rá és tovább fenték rajtam a nyelvüket Idézhetette Malraux találó mondását is: „Nem tudjuk, mi a méltóság, de nagyon jól tudjuk, mi az, ha hiányzik.” És már csupa hiány voltunk és csupa követelés: ismerjék el végre mindazt, ami sajátos értékünk, ami a máságunk a többségi nemzettel szemben.

Nem emlékszem, hogy Gáll Ernőn kívül valaki megkísérelte volna a sajátosság méltóságát nemzetiségi követelményként értelmezni.

Ennél is abszurdabb jelenség, mikor bármely könyv bármelyik szereplőjének jelleméből fakadó nézetét, felfogását, kijelentését a szerző nézeteként, felfogásaként, kijelentéseként, mi több: politikai hitvallásaként ítélik meg és olvassák unos-untalan a fejére megalkuvó természetének igazolásaként. Szegény nagybátyám, Gyümölcsoltó Gergely bukaresti kalandjainak egyikét úgy úszta meg, hogy lehajlott, mint a fűszál a szélben, és felfogása szerint ezt a Mindenható is elnézte neki, de nem, nézték el – horribile dictu – nekem, a szerzőnek, oly nagyon radikális ellenzékieknek képzelték magukat egyesek – meg aztán az *Anyám könnyű álmot ígér* kritikai és olvasói fogadtatását is túlzottan lelkesnek találták.

Ami történt: gyakori jelenség a szellemi életben. Ha valamely gondolat életre kel, roppant nehéz, némelykor lehetetlen elfojtani.

Ugyanilyen nehéz viszont írónak írói ráfogástól megszabadulnia.

Kétezerben lesz harminc éve, hogy említett könyvem megjelent. Három évtized után idén is – 99 nyarán – azt olvashattam valahol magamról, hogy írói kísérleteim egyike a szellőben is megalkuvólag lehajló fűszál példájának eszményítése volt. A hamisítás, a tetszetős vád olyan, mint a gleccserbolha; nincs az a jégpáncél, amiben végleg megfagyna.

Kevés magyar irodalmi alkotásnak volt, van olyan sikeres utóélete, mint az Anyám könnyű álmot ígér című művének. Ez a népszerűség ösztönzi az írókat, vagy bénítóan hat alkotói tevékenységére?

Említettem már, hogy a kétely nyomasztó érzésétől soha nem tudtam megszabadulni. Munkakedvemet tehát semmilyen siker vagy kudarc nem tudta megbénítani. Annál inkább az önvizsgálat és a mindenkori megújulás vágya. Tessék elgondolni, mivé lettem volna, ha összesen 10-15 novella, karcolat után nem hagyom abba a „kollektív gazdasági” problematikát. Ki a kutya emlékezne rám, ha borzalmasan rossz és nagysikerű, Hajdu Zoltánnal közösen írt színdarabunk, a *Mezítábas menyasszony* bemutatása után (1951 január) tíz évre a műfajt nem teszem félre, hogy aztán egy valamivel életrevalóbb vidám játék után Harag György színpadra vihesse 1967-ben *Pompás Gedeon* című háromfelvonásos, satirikus játékomat. Ugyanígy szólhatnék persze arról is, hogy például *A dokumentum* című groteszk karcolat után miként találtam az ösvényre, mely elvezetett engem a *Zászlós Demeter ajándék élete* megírásához. Vagy említett naplóregényem után a nyelv és lélek kalandos napjainak rögzítéséhez (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*). Aztán a drámák! Valójában mindahány más-más irányú neki-

futasok következtében lett olyan, amilyen. Akármilyen nagy lehetett a sikerük: önmagam utánozni egy következő munkában képtelen voltam.

S hadd valljak itt meg valamit. Az önmagammal szembeni örök elégedetlenség részeit sajátom volt, részint Harag György hatása. Egy-egy vastapsos bemutató után szokta mondogatni Gyuri: „Hiába igyekeztünk! Lám, ezúttal sem sikerült megbukni.” „Talán majd a következővel” – mondtam ilyenkor, jól tudván, hogy mit akar mondani. Azt, hogy minden igazi művészi újítás kezdetben botránykeltő, még tán visszhangos bukás is. Hát ilyesmiben nem volt részünk. Mai drámairodalmunk gyökeres megújítása másokra vár. Nem volt kettőnk-háromunk lehetősége, következésképpen feladata sem. Tanácsom, ha érdekel valakit: senki se vállalkozzék olyan feladatra, amihez nincsen tehetsége. A bukást pedig az merje vállalni, aki valóban korszakváltó újdonsággal lepi meg a színi világot.

Szinte minden szépirodalmi műfajban alkotott. A sokműfajúság a szellem kalandozó kedvének tulajdonítható?

Teljes indokoltsággal illet például Németh Lászlóról lehet mondani. Regényt, esszét, tanulmányt, drámát, vígjátékot, verset írt. Hozzá – vagy Illyéshez képest – én nagyon keveset írtam. Az én szellemem kalandozó kedve csupán utánzata az én mesterim kalandozásainak. S hadd soroljam ide Babitsot is. Ha úgy tetszik: a szellem félév-százados rabságának idején, mely életem javát elvitte, elvégzett munkám volt az, amivel a lelket megmentettem. Többre azért nem futotta, mert képtelen voltam a fióknak dolgozni: mert türelmetlenséggel, hiúsággal, hatni akarással, hajszott életritmussal megverten nem tudtam odaláncolni magam a nagyepika gályapadjához. A korszak nem a hatalmas életművek ideje volt. Évekig hallgattam például, mikor úgy éreztem, hogy amit elvárnak tőlem, azt már nem akarom és nem fogom soha megírni, amit pedig meg szeretnék írni, ahhoz még fölkészületlen vagyok. Abszurd vélekedés, de nem nyelem le: a szellemi parancsuralom éveiben szilveszteri szokásunk volt az ilyenszerű számvetés: eredményes évet zártunk, fiúk! Ezt, azt, amazt, nem írtuk meg, hiába rázták orrunk előtt a csörgőt, húzogatták szánk előtt a mézes madzagot. Jól tudom: ha szerzetes lakozott volna bennem, másként beszélnek most. Am hiába próbáltam én szerzetes lenni. Szándék, vágy és becsvágy: *nem azé, aki fut, hanem a könnyörülő Istené.*

„Az írás sejtelem is, a holnap fenyegetése a mában” – írta egykor. Egyik drámájában (Káin és Ábel) a felvonásokat jajkiáltásoknak nevezi. Csupán a témaválasztás indokolja ezt, vagy magából a műnemből is következik?

A műnemből nem. De talán következhet abból az egyetlen munkából, amelynek jellege ilyet sugallt nekem, a szerzőnek. Mint az a dráma, amelyet így határoztam meg: *Magyarok három felvonásban. Az ugató madárról ki-ki úgy vélekedik, ahogy meggyőződése diktálja.* Jómagam egyszer hiszek benne, máskor kételkedem, hogy életrevaló lenne. Ami bizonyosság bennem: hogy senki másról nem szól, csakis magyarokról. Rólunk. Ebből, tudom, nem következik semmi sem. Nem is azért mondom amit mondok. De ha már faggatják az embert...

Milyen gyökerekből táplálkozik az erdélyi dráma (különösen a történelmi dráma), amely csak az utolsó évtizedekben is – eltérően a többi nemzetiségi magyar irodalomtól – olyan jelentős egyéniségeket adott irodalomtörténetünknek Sütő András mellett, mint Székely János, Páskándi Géza, Kocsis István, Szócs Géza?

Na jó! Maradjunk abban, hogy ezt a felsorolást mások, mondjuk négyen, éppenséggel négyféleképpen kezdenék. Vagyis olymódon, hogy nem Székely van mellettem,

hanem én vagyok Székely mellett, vagy Páskándi után Kocsis és Szőcs között – netán sereghajtóként mindahány mögött, aminek persze semmi jelentősége. Miért mondom mégis? Mert ha valahol igaz a hegeli megállapítás, hogy minden tudat a másíknak tagadója, hát ez épp az irodalmi életben ellenőrizhető. Okkal. Ugyanis ez a természetes. Hogy minden madár úgy énekel, ahogy a csőre áll, és jaj annak a madárnak, amelyik egy más madár csőrével próbálna énekelni. Szépen hangzik, ugye, amit mondok? Megértőleg, a szellem sokszínűségének tiszteletével s oly természetesen is, mintha árkádiai béke honolna köztünk. Mintha élne még az Arany János-i hagyomány, miszerint egyik tehetség a másíkra nem árnyékot, hanem fényt vet szeplőtelen önzetlenségben. De ha így szólok: mintha sértődöttség beszélne belőlem holott erdélyiként talán senki íróember nem részesült annyi jó szóban, szolidaritásban, baráti szeretetben, a színházi közönség oly kitartó érdeklődésében, mint én – érdemen felül is nem egyszer, de sokszor. Akkor hát mi a baj? Az a baj, hogy úgynevezett népiek és urbánusok olyan súlyos konfliktusba keveredtek egymással, hogy Isten a megmondhatója, mikor lesz ennek vége. S annál inkább lesújt ez engem, mivel énnekem mindkét oldalon szellemi rokonaim vannak. Úgy vagyok én ezzel, mint szegény anyám volt örökös virasztásban a rokoni békesség felett, mikor azt látta, hogy férjek, feleségek, unokatestvérek, keresztszülők és keresztfiak, lányok, magyarok és románok zsinatolnak ősi vegyes állapotban. Igaz, hogy akármilyen tárkarú volt is anyám a nyelvek fölé lobogózt emberségben: füstöt, lángot vető lármafává lett, ha csak félszóval is bántani merték magyar mivoltát, amiről azt szokta mondani: nem büszkeség, nem szegény, nem több, nem kevesebb senki másnak fajtájánál, nem eladó és nem vásárolható, nem olyan, hogy azt mondd rá: mindegy, mert nem mindegy az, kinek a nyakába mit sózott a sorsa, nem eldobható, útszélín nem hagyható, mert akár az élet és a halál: Isteni rendelés. Akkor azt mondhatom tehát: ilyen helyzetben is megfogandhat, világra jöhet a történelmi dráma.

1988-ban írta a következő sorokat: „...csak egyetlen utat nyilvánítsunk járhatatlannak, lehetetlenségnek, tömeges öngyilkosságnak: azt, amelyik kivezet a szülőföldről és vissza már soha nem vezet.” Ma, amikor több mint egy évtized után az utak visszafelé is nyitva vannak, érvényesnek érzi-e még ezt a szép vallomást?

Azt hiszem: nem szép, hanem igaz, mert egyéni és közösségi követelmény parancsát mondtam el vele – az erdélyi magyarság megmaradásának reményével. Tizenegy évvel ezelőtt az erdélyi magyarok kivándorlásában az volt a tragikus, hogy a román nemzetállam minden javaiktól megfosztotta, de vissza már nem fogadta őket, hiszen talanítási céljai voltak: magyartalanítás, zsidótalanítás, szásztalánítás... Ma már az akkori nyílt óhaj és akarat határozott kisebbségjogi küzdelmeinkkel találja szembe magát, viszont semmi okunk a megnyugvásra, még kevésbé győzelmi énekekre. Aki elhagyta Erdélyt, kénytelen volt elvetni azt a reményét is, hogy otthonát valaha még visszaszerezheti. Szegénységből jobb módba kerülve egy életen át csitítja magában a sajgó honvágyat, miközben fészket ver szívében az önmegnyugtató: ubi bene, ibi patria. Ott a hazám, ahol jó dolgom van. Ésszerűség. De gyakorta könnyes, ahogyan Amerikában is láttam...

Marosvásárhely, 1999. július 28.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Jrán